

САМОЗАХИСТ ПРАВ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ОСНОВА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ВИЩУ ОСВІТУ

SELF-DEFENSE OF THE RIGHTS OF HIGHER EDUCATION GRADUATES AS A BASIS FOR THE IMPLEMENTATION OF THE RIGHT TO HIGHER EDUCATION

Пряміцин В.Ю.,

*викладач кафедри публічного права
Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського*

Лисих О.Ф.,

*студентка
Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського*

У дослідженні ми розкриваємо поняття самозахисту права на вищу освіту. У процесі нашої роботи виявляємо низку наявних порушень у реалізації права на вищу освіту в Україні. Досліджуючи конкретні способи самозахисту права, знаходимо діючі варіанти усунення наявних порушень у вищих навчальних закладах.

Ключові слова: самозахист прав, механізм самозахисту прав, право на вищу освіту, реалізація права, якість вищої освіти.

В исследовании мы раскрываем понятие самозащиты права на высшее образование. В процессе нашей работы выделяем ряд существующих нарушений в реализации права на высшее образование в Украине. Исследуя конкретные способы самозащиты права, находим действующие варианты устранения существующих нарушений в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: самозащита прав, механизм самозащиты прав, право на высшее образование, реализация права, качество высшего образования.

In the study, we disclose the notion of self-defense of the right to higher education. In the process of our work, we find a number of existing violations in the implementation of the right to higher education in Ukraine. By exploring concrete ways of self-defense of the law, we find valid remedies for eliminating existing violations in universities.

Key words: self-defense of rights, mechanism of self-defense of rights, right to higher education, realization of law, quality of higher education.

Постановка проблеми. Натепер дуже гостро стоїть питання про те, що майже ніхто із студентів не знає про свої реальні права та можливості у закладі вищої освіти, а якщо знають, то далеко не в повному обсязі. Варто зазначити, що проблема захисту права на вищу освіту не знайшла належного закріплення в законодавстві – вона врегульована поверхнево, а учасники освітнього процесу надалі залишаються необізнаними щодо способів боротьби за реалізацію своїх інтересів.

Ці фактори негативно впливають на рівень підготовленості спеціалістів з різних сфер в Україні, бо, не знаючи свої права та не намагаючись відстоювати їх, студенти отримують неякісну освіту, яка фактично спрямована лише на здобуття диплома, а не на опанування професійних навичок та високої кваліфікації.

Стан опрацювання цієї проблематики. Деякі аспекти механізму захисту права на вищу освіту досліджували такі науковці, як В. Боняк, С. Барабанова, Є. Волохова, О. Мельничук. На жаль, попри теоретичну та практичну значимість, тема самозахисту студентів досі не була досліджена жодним науковцем.

Мета. Метою статті є дослідження способів самозахисту та їх ефективність у вирішенні проблем щодо реалізації права на вищу освіту.

Виклад основного матеріалу. Головними завданнями системи освіти є задоволення потреб громадян

у розвитку творчих здібностей, збільшення інтелектуального, економічного, культурного і соціального потенціалу країни, а також формування системи життєвих цінностей та становлення особистості.

У зв'язку із кількісними та якісними змінами у вищій школі відбуваються серйозні зміни у проведенні щорічної вступної кампанії до вищих навчальних закладів. Чисельність абітурієнтів, яких прийнято до вищів III–IV рівнів акредитації, постійно зростала протягом 90-х років XX ст. і перших років XXI ст. паралельно з ростом кількості вищих навчальних закладів. Так, статистичні дані свідчать, що напередодні незалежності України до ВНЗ було прийнято 174,5 тис. абітурієнтів, у 2000 р. – 346,4 тис., а у 2005 р. – вже 503,0 тис., тобто майже втричі більше. Однак пізніше відбувається скорочення кількості прийнятих абітурієнтів. Так, у 2010 р. ця цифра становила вже 392,0 тис., у 2011 р. – 314,5 тис. Останнім часом спостерігається також тенденція на зменшення вступу на вечірні і заочні форми навчання [3].

На нашу думку, причинами зменшення кількості вступників і перехід на навчання за кордоном є зневіра молоді у наданні якісної освіти та низька перспектива працевлаштування після закінчення вітчизняного закладу вищої освіти. Така реакція абітурієнтів є підтвердженням тому, що відбуваються систематичні порушення права на вищу освіту. Це свідчить, що порушення права на вищу освіту є сис-

темним явищем, з яким самі студенти не мають сил чи бажання боротися, про що і вказує проведене нами опитування студентів Києва.

Найбільш розповсюдженими порушеннями права на вищу освіту студенти вказують такі: порушення права на справедливе оцінювання та рівність ставлення з боку науково-педагогічного персоналу; психологічне насилля з боку викладачів, приниження гідності; гендерна нерівність; корупція, примусова сплата благодійних внесків; низько кваліфіковані викладачі; незрозуміле та необ'єктивне оцінювання знань, необґрунтоване заниження балів, суб'єктивне ставлення викладачів до студентів; примусове відпрацювання в гуртожитках; незаконні відрахування; невчасна видача залікової книжки та студентського квитка; обмеження доступу до гуртожитку; небезпечні та шкідливі умови навчання; насадження ідеології викладачем та приниження думки студентів; недостатнє забезпечення студентів матеріалами для навчання; обмеження у виборі дисциплін або суто формальний вибір; викладання не державною мовою; невідповідальність освітніх послуг наявним стандартам (застарілі навчальні курси, які не відповідають сучасним вимогам); перевищення нормативів співвідношення кількості студентів і викладачів.

Для моніторингу порушень навіть було створено проєкт Proflights, де нині зареєстрований 441 випадок недотримання закону, що є досить низьким показником стосовно кількості здобувачів вищої освіти, невдоволених якістю отриманої послуги у сфері освіти [10]. Така різниця могла виникнути у разі, коли студенти не вірять в ефективність самозахисту або намагаються уникнути нових проблем, пов'язаних зі спробою відстояти свої права, як наслідок, часто просто ігнорують порушення зі сторони університету.

Досить згадати гучну подію, що сталася в 2015 році в одному з найкращих закладів вищої освіти України. Йдеться про проєкт ШеваПил, який було створено двома першокурсниками в Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка. Студенти розслідували факти корупції у закладі вищої освіти та закликали всіх приєднуватися до боротьби. За півтора місяця ними було виявлено дві гучні корупційні схеми власного університету. Діяльність першокурсників мала негативні наслідки. Спочатку почали надходити погрози, потім це перейшло в приниження гідності студентів, а закінчилося все відрахуванням з університету [8]. Така ситуація є неприйнятною для сучасної демократичної держави. Схожі за характером події є основними причинами, чому студенти заплющують очі на порушення, що відбуваються в університеті. Але основною проблемою був факт, що вони не спробували захистити та відстояти своє право на вищу освіту, бо процес незаконного відрахування є порушенням права на вищу освіту.

На нашу думку, насамперед, необхідно працювати над підвищенням правосвідомості студентів. Здобувачі вищої освіти, як ми вже змогли переконалися, досить часто перебувають у скрутному становищі через їхні мінімальні знання своїх прав та спо-

собів їх захисту. На жаль, проблему захисту прав студентів державні органи та заклади вищої освіти не вважають важливою. Через недостатню кількість уваги, що приділяється цій проблемі, кількість порушень прав студентів постійно збільшується. Внаслідок цього постає загроза, що в майбутньому країна отримає низько кваліфіковане, неосвічене покоління, яке не тільки не зможе сприяти поліпшенню рівня розвитку держави та суспільства, а й не даватиме можливості його повноцінного функціонування, а також нове покоління лише сприятиме деградації майбутнього покоління. Якщо розпочати боротьбу з цією проблемою якомога скоріше, то значно підвищиться рівень вищої освіти. На нашу думку, було б доцільно запровадити в університетах факультативи та тренінги, робота яких була б спрямована на поліпшення правосвідомості студентів. Будь-хто міг би проконсультуватися щодо власного питання або будь-якого виявленого правопорушення. Також такі буденні для багатьох країн світу речі як тренінги, наприклад, для першого та другого курсів могли б поліпшити становище молоді з рівнем знань своїх можливостей в університеті. Лише обізнаний студент зможе повноцінно користуватися способами самозахисту своїх прав.

У законодавстві питання самозахисту права на вищу освіту не знайшло належного закріплення. Стаття 15 Цивільного Кодексу України зазначає так: «кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Кожна особа має право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства». [1] Проаналізувавши цю статтю Цивільного кодексу України, можна дійти висновку, що вона є досить загальною та не надає точного уявлення про методи самозахисту та їх реалізацію, даючи студентів свободу дій, які не суперечать законодавству.

За словами В. Боняк, «основна спрямованість механізму захисту – це відновлення порушеного права та притягнення винних до юридичної відповідальності. Примусові заходи як спосіб захисту прав у освітянській сфері спрямовані на примушення правопорушника усунути наслідки правопорушення, відновити порушене суб'єктивне право особи». А про охорону права на освіту дослідниця пише, що «це – діяльність щодо усунення потенційної загрози посягання на регулятивні правовідносини, через які людиною і громадянином реалізується конституційне право на освіту» [4].

Захист і відновлення порушених прав і свобод людини і громадянина та профілактика правопорушень у сфері вищої освіти є механізмом охорони права громадян на вищу освіту. Ми вважаємо, що правова охорона має починатися безпосередньо з моменту виявлення та фіксування правопорушень у сфері вищої освіти. Вирішенню цього завдання сприяють як органи студентського самоврядування, студентські профспілки, адміністрація закладів вищої освіти, так і загальна система правоохоронних органів, а також відомчі органи, органи контролю

якості вищої освіти. Діяльність усіх цих органів має бути спрямована на контроль та захист відносин у сфері вищої освіти з метою попередження правопорушення або захисту академічних прав студентів у разі, коли порушення відбулось.

Аналітичний звіт за результатами громадського моніторингу надає інформацію, що більше ніж у половини опитуваних студентів порушувалось право на вищу освіту. За отриманими даними відсоток готовності студентів захищати свої права є досить високим, незважаючи на навпаки низький рівень досвіду та обізнаності в цьому питанні. На жаль, ці показники залишаються задіяними лише на рівні опитування. У дійсності реалізує своє бажання відстояти якість освіти на практиці лише незначна частина, а інші завчасно зневірюються, наводячи різного роду аргументи. Найпоширеніші з них зображені в схемі 1 [5].

Щодо студентів, які все ж таки наважилися боротися до кінця, необхідно зазначити, що всі вони користувалися різними методами. Як вказують результати проведеного нами опитування серед студентів міста Києва, студенти зазначають, що найбільш пріоритетними в забезпеченні права на вищу освіту для них є способи:

1. Звернення та участь у діяльності органів студентського самоврядування, профспілкових студентських організаціях – 27% опитаних.

2. Звернення до адміністрації вищого навчального закладу – 37% опитаних.

3. Самостійне спілкування та вирішення конфліктів з викладачами – 36% опитаних.

4. Самоосвіта та користування альтернативними методами здобуття вищої освіти – 29% опитаних.

5. Співпраця із суб'єктами вищої освіти з організації навчання та громадських ініціатив – 31% опитаних.

6. Звернення до засобів масової інформації та обговорення питань у соціальних мережах – 18% опитаних.

7. Програми академічної мобільності та продовження навчання за кордоном – 32% опитаних.

8. Судовий захист порушених прав – 24% опитаних.

9. Звернення до Міністерства освіти і науки України – 21% опитаних.

Як видно з опитування, більшість студентів обирають саме способи самозахисту (звернення та участь у діяльності органів студентського самоврядування, профспілкових студентських організаціях, самостійне спілкування та вирішення конфліктів з викладачами, співпраця із суб'єктами вищої освіти з організації навчання та громадських ініціатив, звернення до засобів масової інформації та обговорення питань у соціальних мережах), а не засоби адміністративного (звернення до адміністрації вищого навчального закладу та звернення до Міністерства освіти і науки України) та судового захисту права на вищу освіту. При чому значна частина воліє взагалі не захищати своє порушене право

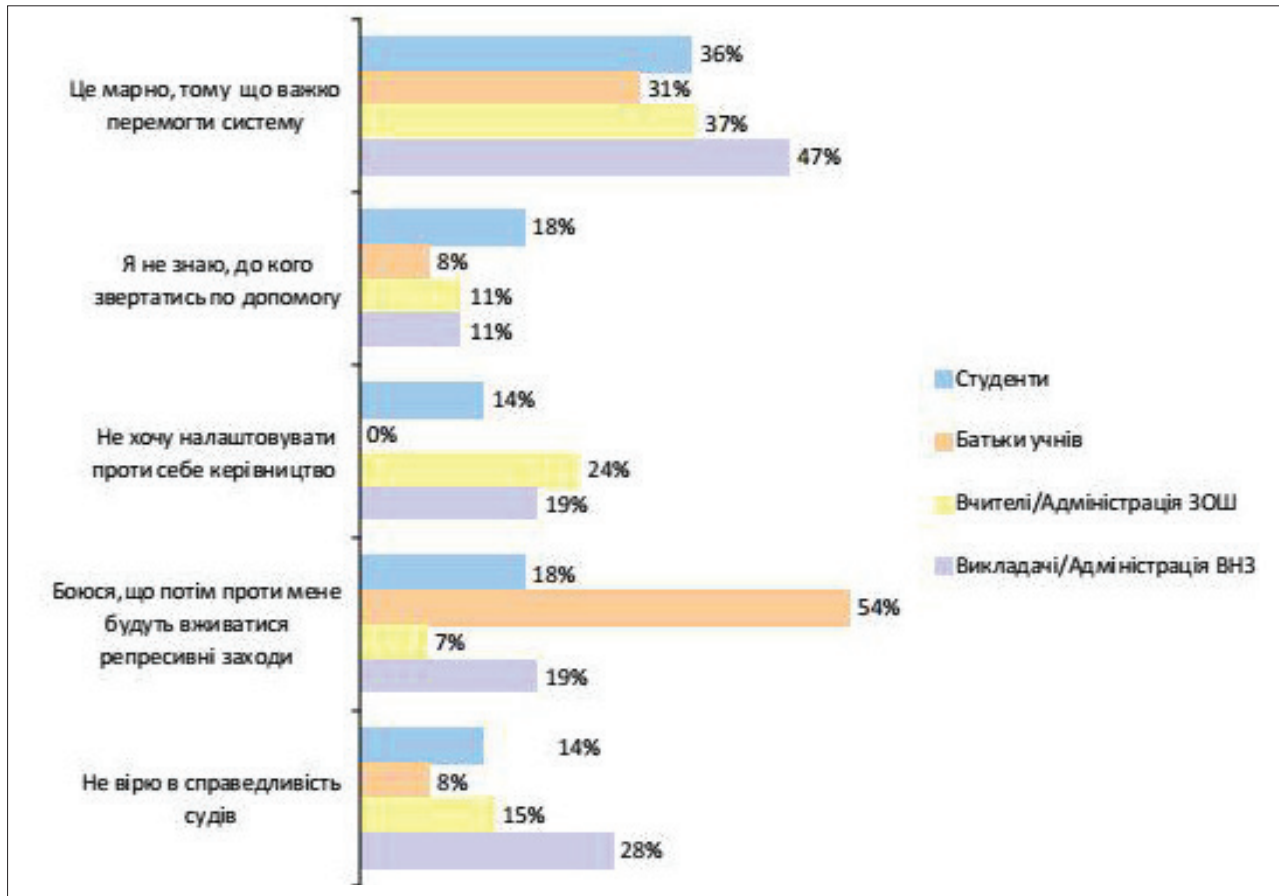

Схема 1. Причини неготовності до захисту прав учасників освітнього процесу

на вищу освіту, а просто поліпшувати рівень своєї освіти через самоосвіту та користування альтернативними методами здобуття вищої освіти, а також обирають програми академічної мобільності та продовження навчання за кордоном.

Більший попит мають такі методи налагодження навчального процесу, як звернення до керівництва факультету або закладу вищої освіти зі скаргою, а також самостійне спілкування та вирішення конфліктів з викладачами. Справді, одним із перших кроків самозахисту мають бути спроби розв'язати конфлікт на локальному рівні. Не варто боятися можливих репресивних дій, бо досить часто адміністрація вищого навчального закладу є зацікавленою в якісному наданні освітньої послуги у зв'язку з тим, що рівень кваліфікованості випускників напряму впливає на престиж навчального закладу, а в результаті і на його фінансування.

Окрім адміністрації вищого навчального закладу, на допомогу молоді також можуть прийти такі органи, як студентське самоврядування та профспілкові студентські організації.

Студентське самоврядування забезпечує захист прав та інтересів студентів (курсантів) та їх участь в управлінні закладом вищої освіти. Студентське самоврядування здійснюється студентами (курсантами) безпосередньо і через органи студентського самоврядування, які обираються шляхом прямого таємного голосування студентів (курсантів) [2]. Повноваження студентського самоврядування із захисту прав студентів проявляється у трьох вимірах: академічному, фінансовому та адміністративному. Наприклад, органи студентського самоврядування можуть вносити пропозиції щодо питання змісту навчальної програми, робити анкетування щодо якості викладання дисциплін та об'єктивності оцінювання. Торкаючись фінансових питань, мають повноваження брати участь у призначенні стипендій та формувати рівень плати за навчання. Також орган студентського самоврядування захищає та відстоює права студентів перед викладачами та адміністрацією закладу вищої освіти.

На жаль, великою перешкодою на шляху ефективного розвитку студентського самоврядування є недоліки законодавства, в якому нема чітких регламентованих положень, які регулюють співробітництво цього органу з адміністрацією закладу вищої освіти. Також багато цілей, які перед собою ставить цей орган, не можуть бути реалізовані належним чином через інертність більшості студентів, а також їхньої неусвідомленості щодо діяльності студентського самоврядування.

Говорячи про профбюро, необхідно зазначити, що до його основних повноважень належать: сприяння в улагодженні проблем та конфліктів, які виникають у студентів під час навчального процесу; контроль за нарахуванням стипендій студентам; організація харчування в студентських їдальнях та буфетах; організація комфортних умов під час поселення студентів у гуртожиток. Досить яскравим прикладом є налагодження співпраці між профбюро і ректором щодо

питання відхилення проекту про платні послуги за пропуск занять у КНУ ім. Тараса Шевченка ще у 2009 році [7]. Наприклад, 7 квітня 2016 року голови профбюро брали участь у студентській акції протесту проти звуження прав студентів. З усіх областей України приїхали понад дві тисячі профспілкових активістів, які відстоювали інтереси студентів усієї країни. Метою акції було привернення уваги суспільства та громадськості до політики суцільного наступу на права молоді, зокрема, звуження доступу до якісної вищої освіти, стипендіального забезпечення, недостатня кількість або відсутність гуртожитків із сучасними умовами проживання, охорона здоров'я, соціальний захист вразливих категорій осіб, які навчаються у закладах вищої освіти. Координатором акції виступила Федерація профспілок України за підтримки всеукраїнських галузевих профспілок [9].

Щодо самого органу профспілки, варто зазначити, що ця громадська організація об'єднує громадян із спільними інтересами і родом їх діяльності та є добровільною і неприбутковою, а студентська профспілка є його структурним елементом. Основними напрямками діяльності профспілок є: житлово-побутовий; соціальний та правовий захист; організаційно-фінансовий; культура, відпочинок та оздоровлення; спорт та туризм; інформування громадськості про свою діяльність. Потрібно надати особливу увагу тому фактові, що ця організація, окрім вирішення питань у рамках одного закладу вищої освіти, має повноваження боротися за реалізацію права на вищу освіту на державному рівні. Так, у Києві відбувся масштабний семінар профспілкових студентських лідерів з усієї України, організований Федерацією профспілки працівників освіти і науки України, щодо питання зміни у стипендіальному забезпеченні та гарантії прав студентів. У рамках семінару народний депутат України, керівник робочої групи Громадсько-експертної ради партії УКРОП з питань освіти Ірина Констанкевич представила проект Закону про внесення змін до статті 62 Закону України «Про вищу освіту» (щодо справедливої системи стипендіального забезпечення) № 5612, який у Верховній Раді зареєстрували ще наприкінці січня. Було зареєстровано законопроект, яким передбачається збільшення цього відсоткового бар'єру до 65%. Депутат виступала за те, щоб студенти були більш реалізовані і мали більше прав [6].

Загальновідомо, що суд має надавати стовідсоткову гарантію правосуддя, також відстояти порушені права було б логічніше за допомогою цього методу. Але згідно з практикою він поступається в частоті використання. За статистичними даними опитування студентів, такий спосіб захисту права на вищу освіту не користується попитом і становить близько 24%. Таке відношення зумовлено не від неефективності способу, а через складність процедури і відсутності правових знань. Також судовий розгляд справи, звичайно, неабияк б'є по репутації закладу вищої освіти. Аби уникнути конфлікту, працівники університетів іноді намагаються знайти компроміс,

доки конфлікт не набув достатнього розголосу або починають діяти більш радикально, використовуючи метод залякування.

Висновок. Проблема правосвідомості та активності студентів у самозахисті своїх прав є досить актуальною. Для запобігання правопорушень з боку адміністрації університету варто провести низку профілактичних нововведень, які б не тільки могли контролювати реалізацію права на вищу освіту, а й вивести її на більш сучасний європейський рівень. На нашу думку, потрібно почати з правосвідомості студентів та обізнаності щодо їхніх можливостей, ввівши для цього в програму кожного закладу вищої освіти факультативи і тренінги щодо прав студентів.

Також досить доречно було б перейняти досвід деяких зарубіжних університетів. Наприклад, у вищих навчальних закладах Нідерландів створюються ради з питань екзаменаційних апеляцій із числа викладачів та студентів. До компетенції цих рад відносяться рішення про відрахування студентів, рішення стосовно допуску до іспиту, а також рішення екзаменаційних рад та екзаменаторів. У масштабах країни функціонує апеляційний трибунал вищої освіти, до речі, його членами можуть бути

і студенти. Приватні заклади освіти можуть створювати об'єднання апеляційних рад [4]. На нашу думку, утворення такого спеціалізованого органу у вищому навчальному закладі слугувало б додатковою гарантією забезпечення прав та можливостей усіх суб'єктів навчально-виховного процесу.

Також владі варто більше уваги приділяти діяльності органів студентського самоврядування, профспілкових студентських організацій та сприяти поліпшенню їх функціонування, хоча б на рівні фінансування та надання приміщення, а в кращому разі внесення необхідних змін до законодавства, що дасть поштовх до більш ефективної роботи та зацікавленості у ній молоді.

Досить важливо сприяти залученню здобувачів вищої освіти до всіх внутрішніх процесів в університеті, аби право на вищу освіту повністю реалізувалося. Кожен студент має розуміти, що ніхто не має повноважень заважати повноцінній реалізації права на вищу освіту та не боятися користуватися засобами самозахисту, коли його порушено. Лише за координованої співпраці студентів, адміністрації університетів та держави зазначене право може повноцінно функціонувати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. Редакція від 07.03.2018. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
2. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
3. Кузнецова Л.В. Динаміка прийому абітурієнтів до вищих навчальних закладів України за роки незалежності. Культура і мистецтво у сучасному світі. 2013. Вип. 14. С. 46–52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kmss_2013_14_8
4. Мельничук О. Правові засоби та способи захисту суб'єктивного права на освіту. Наука і практика. Адвокат. № 4(127) 2011 URL: http://archive.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_gum/Advokat/2011_4/2011-4Melnychuk.pdf
5. Право на освіту та права освітян: теорія і практика в Україні. Аналітичний звіт за результатами громадського моніторингу. URL: eura.org.ua/wp-content/uploads/2010/01/ERA_Vidrodzhannya_Pраво-na-osvitu-ta-prava-osvityan_Aналiтичний-звіт_-червень-2013.pdf
6. Стипендії студентів КОГПА відстоюють в Києві? URL: <http://www.kremenets.pp.ua/2017/02/223.html>
7. Чи захищають студентські профспілки своїх студентів? URL: <http://osvita.ua/vnz/news/15664/>
8. ШеваПил: «Хотіли довести собі і студентам навколо, що можемо впливати на своє життя». URL: <https://reinvent.platfor.ma/shevapil/>
9. Щоб студентів поважали! URL: <http://us.bdpu.org/13970.html>
10. Profrights. URL: <https://profrights.org/>